

Original Research

Analysis of the Historical Development of Women's Permission to Leave the House in Various Periods of Shia Jurisprudence

Somayye Hajiesmaeili^{*1} , Fariba Alasvand² Reyhane Karparvar³

¹- Faculty Member of Department of Social Science, Women and Family Research Institute, Qom, Iran (corresponding author)
esmaeili@wrc.ir

²- Assistant Professor, Department of Theoretical Foundations, Women and Family Research Institute, Qom, Iran

³- Faculty Member of Women's Islamic Studies, Jami'at al-Zahra, Qom, Iran

Background and Purpose

Imami Shi'i Jurisprudence, similar to Sunni jurisprudence, has undergone various stages of development since its inception. Scholars have categorized these stages based on different criteria (Sobahani Tabrizi, 1418). The initial phase of jurisprudence, spanning from 11 to 260 AH, is characterized by the prominent presence of the Holy Prophet and the Ahl al-Bayt (peace be upon them) as its foremost authorities. The pivotal period of this historical period occurred during the reign of Imams Muhammad al-Baqir and Ja'far as-Sadiq (may peace be upon them). During this period, the lectures delivered by these two imams and the education of individuals involved in the study of jurisprudence played a significant role in initiating a noteworthy scientific movement in Shia jurisprudence. During the period known as the Minor Occultation, the pronouncements of Imam Masoom were also disseminated as authoritative rulings. Throughout various historical periods, the practice of ijtihad in jurisprudence has experienced fluctuations and variations due to many factors. The rulings pertaining to women have undergone modifications across various historical periods. The laws and rights pertaining to men and women within the family, as prescribed by Islamic Sharia, have long been a subject of intellectual contemplation and public interest within Muslim societies. One notable legislative distinction involves the allocation of family management responsibilities to men, while women are expected to fulfill the duty of obedience and submission (Bostan, 2009). One instance

illustrating female subordination is the requirement for a woman to obtain permission from her husband in order to leave the house. In contemporary times, granting permission to leave has acquired heightened significance due to transformations in urban environments and the socio-political framework of communities. Consequently, jurists have adopted redefined approaches in addressing this matter. Hence, the present study endeavors to address the inquiry regarding the evolution of permission for women to leave their houses within varying periods of legal theory. What is the underlying cause for the divergent perspectives among jurists regarding this matter? To address these inquiries, an analysis of the fatwas issued by renowned jurists from each era of jurisprudence will be conducted, followed by an elucidation of the underlying rationale for this different approach.

Method

Following the gathering of data through the use of library resources and the documentary method, our research will be conducted employing two distinct approaches: dynamics and statics. In the domain of dynamics, an analysis of historical data is conducted, while in the domain of statics, a qualitative content analysis approach is employed. Qualitative content analysis is a widely employed method in text analysis that aims to explore the implicit content of messages within a given text. In other words, it seeks to investigate the aspects of speech that may not be readily apparent upon initial observation (Kiwi, 1994). Qualitative content analysis is a methodological approach that aims to uncover and interpret latent patterns within interviews, observations, and written materials through an examination of conceptual terms and their interrelationships. This study explores the topic of women's permission to leave, examining the fatwa of jurists and analyzing the influence of social changes, as well as the impact of time and place on this issue.

Results

The research results indicated that granting permission for women to leave was influenced by social changes, as well as the evolving nature of the place and time. The superficiality and depth of these changes sometimes led to a shift in the subject matter, which naturally resulted in a change in the rulings. The relationship between the issue of permission to leave and social changes:

1. Refining the issue and establishing exceptions in accordance with the social and political contexts of Muslim societies: The matter of whether a wife requires her husband's permission to leave the house is considered a secondary issue, particularly in advanced

jurisprudence books. It is often discussed in relation to topics such as Itikaf, Hajj, Nashuz, Expenses, and Oaths. Many jurists provide detailed explanations and briefly mention this aspect, despite the fact that there are many ambiguities and questions that can be raised regarding this issue. As previously mentioned, during the discussion on exceptions to the permission for leave, there have been rare cases brought up that fall under the broad category of compliance with obligations. The jurists played significant social roles during that time. For instance, Allamah Helli served as head of the Judiciary, Ibn Zohrah held a position of Shia religious leadership in Aleppo, and Majlisi I served as the Imam Jumu'ah. Hence, if leaving the house was a social concern during those times, the jurists would have been actively engaged in addressing and examining it more extensively. Hence, this particular issue has typically not posed a significant challenge in traditional societies. After the Islamic revolution, there has been a significant increase in the number of fatwas related to women's activities outside the house. This suggests that the issue of women leaving the house and other related matters are closely tied to social contexts and conditions. After the establishment of the Islamic government, the question of women's permission to leave their houses was also brought up. This was motivated by several factors, including the aim to enhance the security measures required for women's participation in society, the creation of safe and conducive spaces for women's education and leisure activities, shifts in family dynamics, occupational and economic necessities, and, most importantly, their role in strengthening and upholding the government's foundations in various domains.

2. Permission to leave and women's lifestyle: Upon reviewing the jurisprudence literature, it is evident that many jurists have discussed the matter of permission to leave in relation to I'tikaf and Hajj, as well as in the context of marriage. They have primarily focused on the importance of women seeking permission for I'tikaf and Hajj travel, and have also emphasized the general requirement of obtaining permission. So, at first glance, it appears that the woman may have been permitted to go out for an extended period of time. However, it is also possible that in extremely traditional societies, women are only permitted to go out for short periods of time and for personal reasons, such as going to the sports club, science and art classes, etc. In traditional societies, women were often occupied with household responsibilities, leaving them with limited free time. Consequently, jurists did not view briefly leaving the house for personal matters as a significant concern. One of the defining characteristics of modern societies is the presence of

leisure, which has had an impact on traditional ways of life (Zokaei, 2013, p. 90). The modern world has brought about several changes in lifestyle and family dynamics. One significant change is the shift from extended families to nuclear families. Additionally, there has been a decrease in the size of homes and a decline in fertility rates. These changes have been accompanied by an increase in women's free time and the availability of various societal amenities. These are some of the consequences and characteristics of the modern world. The issue of a woman asking a man to leave the house should be addressed as a matter of jurisprudence. If a wife leaves the house without her husband's permission, once she returns, the issue of *Nashuz* (Non-compliance) is resolved, and only the mandatory sentence of the sanctity of sin remains. It is essential to distinguish between short-term and long-term home departures, and this distinction must be considered in legal matters. As a consequence of revising the issue of leave permits and their ramifications, alimony-related rulings may be affected, leading to the possible emergence of new considerations.

3. Revisiting the matter of the exit permission for leaving the house in accordance with the relevant rulings: Although the issue appears to be clear and the jurisprudential reasoning behind it is sound, the suspension of the alimony ruling in relation to permission to leave raises doubts regarding this matter. Jurists consider the wife's failure to seek her husband's permission before leaving the house as one of the factors that may lead to the termination of alimony. However, it is highly unlikely that alimony will be abolished within a short period of time. Once the wife returns home after leaving without her husband's permission, the issue of *Nashuz* (Non-compliance) is resolved, and only the obligatory sentence of sanctity of sin remains. Therefore, it is important to differentiate between short-term and long-term departures from one's home, and this distinction must be taken into account in jurisprudence matters. As a result of revising the issue of permission for leave and its related branches, it is important to note that rulings such as alimony can also be affected and potentially have new implications.

4. The necessity of gender-based jurisprudential explanation of the permission for leave in accordance with the pattern of social presence of women: The influence of social conditions on jurisprudential fatwas is readily apparent. The initial indications of the reflection of social conditions can be observed in the viewpoints expressed by Imam Khomeini, who was a traditional jurist. According to him, women are not required to seek their husband's permission in order to take part in political activities such as demonstrations and elections. In certain situations, the verdict is

influenced by the circumstances of women, but an explanation for these specific circumstances has not been provided. One intriguing aspect of the fatwas on this matter is the significant number of inquiries posed by women who are enthusiastic about contributing to the development of the country during the Islamic Revolution's triumph (Moussavi Khomeini, 2001). The significant number of questions indicates two important aspects. Firstly, it highlights the problem that existed at that time. Secondly, it demonstrates the socio-political progress of women who viewed the revolution as their own and desired to actively engage in social spheres to strengthen the foundations of the Islamic government. It is evident that many men have raised questions and expressed their concerns about this issue. It appears that religious couples faced challenges during that time because there was no comprehensive Islamic model for the role of women in society. The revolutionary atmosphere of those days also increased the likelihood of extreme views regarding women's individual rights.

5. The impact of urban developments on the permission to leave.: Throughout various periods of history, the evolution of house structures and urban environments has led to challenges regarding women's permission to leave and changes in societal dynamics. Islamic thinkers have addressed this issue to varying degrees, but there is limited information available on their perspectives.

Discussion and Conclusion

The matter of granting permission to leave is a subject that has undergone modifications and evolutions across various periods of juridical scholarship. Upon analyzing the fatwas issued by jurists pertaining to the matter of granting permission to leave, it becomes evident that up until the fourth period, this particular issue was consistently regarded as a subordinate ruling. However, following the advent of modernity and particularly after the triumph of the Islamic Revolution in Iran, there has been a notable surge in the number of fatwas and religious referendums pertaining to this matter.

This surge serves as evidence of the connection between this legal ruling and prevailing societal circumstances. The changes observed in this issue are actually connected to the social contexts of Muslim societies. These changes encompass alterations in the physical structure of cities in terms of space and social and historical developments in terms of time. Additionally, the changes in fatwas (Islamic legal rulings) have coincided with significant social turning points. One of the significant physical

transformations in Iranian cities, within the context of urban housing system transformation, was the evolution of house construction since the Qajar period. These changes continued even after the Islamic revolution, and the construction of apartments expanded, leading to further adoption of these transformations (Habibi, 2017).

The changes mentioned had a significant impact on women's lives, considering that they typically spend the majority of their time at home. In the context of social changes, it is evident that the establishment of an Islamic government has led to a shift in jurisprudence approaches. There has been a transition from focusing solely on individual jurisprudence to incorporating social jurisprudence and governmental jurisprudence. As a result, participation in certain social arenas is now regarded as a "social duty". For instance, when considering the involvement of women in the field of science, particularly those that require leaving the house, the supreme leader emphasizes that learning science is now not only a religious obligation but also a social responsibility. Consequently, this responsibility is even more imperative for women compared to men.

The supreme leader highlights that women are expected to pursue various specialized medical disciplines, such as cardiology, internal medicine, neurology, and others. This is a responsibility. Today, this task is more commonly associated with women rather than men. In fact, today is one of those days where gaining knowledge is considered both a religious and social obligation. The issue lies in the fact that individuals who have the ability to study are required to pursue education and seek out areas of specialization. Gaining knowledge and expertise in the field of medicine, like in any other field, is important for both men and women. However, it can be argued that it is even more important for women, as there are fewer opportunities for them in this particular field (Karbalai, 2013).

It is worth noting that prior to the Qajar era, the urban environment and the design of houses remained relatively unchanged. As a result, the presence of women in the city and the dialectics of the household/outside world was not considered problematic from a religious standpoint. The arrival of modernity in Iran, the Pahlavi government's interest in modernization, and the return of Iranian graduates in architecture led to significant changes in the physical structure of cities and the social perception of homes and leaving them. These transformations have had a noticeable impact on the social history of Iran, particularly in the views of jurists regarding this matter.

Ethical considerations

Compliance with research ethics: The study was carried out in accordance with human research ethics.

Funding: The current study was not funded by any organization or person

Authors' Contribution: The corresponding author of this article is Somayah Haji Esmaili, while Rehane Karparvar conducted the research, drafted the article, and oversaw its editing. Mrs. Fariba Alasvand served as the article's scientific editor

Conflict of interest: The authors declared no conflict of interest with any person or organization.

Acknowledgements: We are grateful to all those who participated in this research

Data availability: No new data were generated or analysed during this study

References

- Bostan, H. (2009). *Islam and Gender Differences*, Research Institute of Hawzeh and University (1st edition), Qom.
- Jalili, T. , Akbari, S. (2014). *Investigating the evolution of residential plans from the Qajar period to the second Pahlavi period*. The First Annual Conference of Architecture, Urban Planning & Urban Management.
- Habibi, M. (2017). *From Shar to the Shahr: a historical analysis of the concept of the city and its physical form: Thought and Influence*. Tehran University Press, 17th edition, Tehran.
- Zakaei, M. S. (2013). *Leisure, consumption, and society* (2nd edition), Tisa Publishing, Tehran.
- Sobhani Tabrizi, J. (1992). *Mawsueat Tabaqat Al-fuqaha*, volume 14 (1st edition). Institute of Imam al-Sadiq (peace be upon him), Qom.
- Quivy, R. , Campenhoudt, L. (1994). *Research method in social sciences: theory and practice (second edition)*. Translated by Abdul Hossein Nik-Gohar, Contemporary Culture, Tehran.
- Karbalai, M. (2014). *Woman and restoration of real identity; Selected statements of Ayatollah Khamenei* (10th edition), Islamic Revolution Publishing, Tehran.
- Mousavi Khomeini, R. (2002). *Istifta'at* (5th edition). Islamic Publications of Qom Theological Seminary Society, Qom.

تحلیل تطورات اذن خروج زن در ادوار مختلف فقه

شیعی

سمیه حاجی اسماعیلی*^۱ فریبا علاسوند^۱ ریحانه کارپرور^۳

چکیده

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۲۴

در دوره معاصر، مسائل مربوط به حقوق و احکام زن و خانواده اهمیت بیشتری یافته و فقهای متأخر به تفصیل بیشتری به آن پرداخته‌اند. در زمینه حقوق اجتماعی و خانوادگی در آراء فقها، تفاوت‌هایی میان زن و مرد وجود داشته که گاه در ادوار مختلف، این فتاوا دست‌خوش تحولاتی گشته‌است. یکی از مسائل مهم که با حقوق اجتماعی-سیاسی زن ارتباط تنگاتنگی دارد «لزوم اذن خروج زن» است. پژوهش حاضر با روش تحلیلی-توصیفی، «تطورات فتاوی فقهای امامیه راجع به اذن خروج زن» را مورد تحلیل قرار داده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که فتاوی اکثر علما در مسئله اذن خروج تا قبل از مواجهه با مدرنیته غالباً بسیار مختصر و با ادبیات یکسان بیان شده، و در مقابل پس از مواجهه مدرنیته و خصوصاً همزمان با پیروزی انقلاب اسلامی ایران با کثرت استفتانات در این مسئله مواجه هستیم. ارتباط مسئله اذن خروج با زمینه‌های اجتماعی - سیاسی جوامع مسلمین، و نیز با سبک زندگی زنان، لزوم توجه به موضوع شناسی در مسئله اذن خروج و ضرورت تبیین فقهی این مسئله متناسب با الگوی حضور اجتماعی زنان از مهمترین یافته‌های پژوهش حاضر هستند.

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

ادوار فقه، فتوا، حقوق اجتماعی - سیاسی زنان، اذن خروج زن از منزل.

ارجاع به مقاله:

حاجی اسماعیلی، سمیه، علاسوند، فریبا، کارپرور، ریحانه. (۱۴۰۳). تحلیل تطورات اذن خروج زن در ادوار مختلف فقه شیعی. *مطالعات زن و خانواده*، ۱۲(۱)، ۵۷-۸۱. DOI: 10.22051/jwfs.2023.40113.2919

esmaeili@wrc.ir

۱. پژوهشگر مقیم گروه علوم اجتماعی، پژوهشکده زن و خانواده قم، ایران. (نویسنده مسؤل)

۲. عضو گروه علمی مطالعات اسلامی زن و خانواده، جامعه الزهرا (س) قم، ایران.

۳. استادیار، گروه مبانی نظری، پژوهشکده زن و خانواده، قم، ایران.

مقدمه

احکام و حقوق متفاوتی که شریعت اسلام میان زن و مرد در خانواده تشریح کرده، همواره یکی از مسائل چالش برانگیزی بوده که ذهن اندیشمندان و حتی عامه مردم در جوامع مسلمین را به خود مشغول ساخته است. یکی از تفاوت‌های تشریحی، اعطای مسئولیت مدیریت خانواده به مرد است که به موجب آن وظیفه اطاعت و تمکین برعهده زن گذاشته می‌شود. یکی از مصادیق تمکین زن، لزوم اذن شوهر برای خروج زن از منزل است که امروزه به دلیل تحول در بافت شهری و ساختار اجتماعی - سیاسی جوامع، موضوع اذن خروج ابعاد جدیدی پیدا کرده است و نوع مواجهه فقها با این مسئله متفاوت شده است. لذا پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به این سؤال است که اذن خروج زن از منزل چه تطوراتی را در ادوار مختلف فقهی پشت سر گذاشته است؟ و اساساً دلیل مواجهه متفاوت فقها با این مسئله چیست؟ به منظور پاسخگویی به این سؤالات، پس از بررسی فتاوی فقهای شاخص هر دوره فقهی، به تبیین چرایی این مواجهه متفاوت پرداخته می‌شود.

در موضوع «اذن خروج زن» تاکنون پژوهش‌های فراوانی انجام شده است که هرکدام به بررسی بعدی از ابعاد این مسئله پرداخته‌اند. به عنوان مثال دو کتاب «واکاوی فقهی اذن زوج» و «اذن یا اجازه گرفتن از شوهر (محدوده و آثار آن در فقه و قانون‌گذاری مذاهب پنجگانه)»، به نقد و بررسی ادله مربوط به محدوده اعتبار اذن زوج در خروج از منزل می‌پردازند. به علاوه در مقالاتی همچون «خروج زن از منزل و اذن شوهر از منظر فقه امامیه» نویسنده با بررسی ادله فقهی به این نتیجه رسیده که خروج متعارف زن از منزل بدون اذن شوهر و با رعایت حق کام‌جویی شوهر جایز است.

«مطالعه تطبیقی محدوده استیذان زوجه برای خروج از منزل در فقه فریقین»، «موارد لزوم اطاعت زوجه از زوج در فقه امامیه»، «محدوده شرعی تمکین عام زوجه» و «موارد لزوم اذن شوهر در فقه اسلامی» نمونه‌های دیگر از مقالاتی هستند که در موضوع اذن خروج به نگارش درآمده و عموماً با بررسی ادله نقلی موجود درصدد اثبات یا نفی لزوم اذن شوهر در خروج زن از منزل در مواردی هستند که با حق استمتاع مرد منافات نداشته باشد، اما آنچه در این پژوهش مدنظر است، بررسی سیر تغییرات و تحولاتی است که در فتاوی فقها نسبت به این مسئله در ادوار مختلف فقه شیعه انجام شده است.

۱. ادوار فقه

به منظور بررسی سیر تغییرات و تحولاتی که در فتاوی فقها نسبت به مسئله اذن خروج صورت گرفته، با تقسیم ادوار فقه شیعه به ۴ دوره عصر اجتهادی پیشا رکود، عصر رکود، عصر پسارکود و عصر ابداع فقهی، فتاوی فقها در دوره‌های مختلف مورد بررسی قرار می‌گیرد و در مورد آن تحلیلی ارائه می‌شود.

۱-۱. عصر اجتهادی پیشا رکود (۱۱ تا ۴۶۰ هجری قمری)

این عصر از زمان امامین صادقین (علیهما السلام) آغاز و تا زمان شیخ طوسی ادامه یافت. در ابتدای دوره که معاصر زمان صادقین علیهما السلام بود، آیات قرآن به وسیله ایشان تفسیر می‌شد و شیعه به دلیل حضور امام، نیازی به اجتهاد نداشت. در عین حال امامیه همواره به جمع‌آوری احادیث و همچنین اجتهاد، توجه ویژه داشت. در این دوره فقیهان بزرگی همچون زراره و ابن ابی عمیر و فضل بن شاذان پرورش یافتند که اینان در مقام افتاء ملزم به نقل عین روایت نبودند. چنانکه شیخ کلینی به برخی فتاوی زراره اشاره می‌کند (تبریزی، ۱۴۱۸ق)، اما به دلیل اینکه از فقهای این دوره متن خاصی در دست نیست، در بررسی تحولات نظرات فقها از آن عبور می‌کنیم.

پس از آن در دوره غیبت کبری، علمای شیعه به طور عمده بر حفظ میراث حدیثی خود و استنباط براساس آن متمرکز بودند (شبییری، ۱۳۶۸). علم فقه که در دوره قبل تا پیش از آن تجمیعی از نصوص بود، به شکل اجتهادی درآمد و برای عقل در استنباط جایگاه والایی ایجاد شد (گرچی، ۱۳۸۵) و فقه حدیثی - استدلالی جایگزین فقه حدیثی شد. مهم‌ترین فقهای این دوره سید مرتضی، ابن ابی عقیل، ابن جنید، شیخ مفید و شیخ طوسی بودند که در کتب فقهی بجا مانده از سه فقیه نخست، هیچ فتوایی در رابطه با اذن خروج از منزل پیدا نشد، اما در کتب سایرین به این مسئله تصریح شده است. شیخ مفید در کتاب «احکام النساء»، می‌نویسد «برای زن جایز نیست بدون اذن شوهر از منزل او خارج شود» (مفید، ۱۴۱۳ق). همچنین در کتاب مقنعه، اطاعت نکردن زن از شوهر و یا خارج شدن از منزل بدون اجازه شوهر را از جمله نشانه‌های نشوز زن می‌داند (مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۵۱۸).

شیخ طوسی (ره) در المبسوط، مسئله اذن خروج را در باب‌های حج، اعتکاف و قسم مطرح کرده و در مورد زنی که حج بر او واجب شده می‌نویسد وی برای رفتن به حج نیاز به اذن شوهر ندارد و مرد هم حق ندارد او را منع کند و حتی شایسته است خودش با زن برود و او را کمک رساند. در عین حال شیخ

معتقد است زن نمی‌تواند بدون اجازه همسرش به حج مستحبی برود و شوهر می‌تواند او را منع کند. همچنین اگر زنی با اجازه همسرش نذر کرده که به حج برود، شوهر نمی‌تواند مانع او شود و اگر این نذر بدون اذن او بوده اصلاً نذرش منعقد نمی‌شود. شیخ طوسی در باب اعتکاف نیز فتواداده که اگر زن بدون اجازه شوهر معتکف شود اعتکافش صحیح نیست. قابل‌تذکر است شیخ در فروع کتاب القسم به‌طور مطلق هر گونه منع زن از خروج از منزل را برای مرد جایز دانسته‌است (طوسی، ۱۳۸۷ق).

۲-۱. عصر رکود (۴۶۰ تا ۶۰۰ هجری قمری)

فقه شیعه یک دوره رکود ۱۵۰ ساله را تجربه کرده‌است. هر چند فقهای بزرگی در این عصر زندگی می‌کردند، اما به دلیل خضوع ایشان نسبت به میراث علمی شیخ طوسی، تحول فقهی خاصی صورت نگرفت (تبریزی، ۱۴۱۸ق). سید بن زهره حلبی، شیخ طبرسی، قطب‌الدین راوندی و ابن حمزه از جمله فقهای برجسته این دوره هستند که به مسئله خروج زن از منزل با اذن شوهر توجه نشان دادند. سید بن زهره حلبی می‌نویسد اگر زنی بدون اذن شوهر از منزل خارج شود یا با اجازه او از منزل خارج شود اما از بازگشت امتناع کند، از مصادیق نشوز است و موجب سقوط نفقه زن می‌شود (حلبی، ۱۴۱۷ق). شیخ طبرسی نیز در کتاب القسم، معتقد است که اگر زن بدون اذن شوهر به تنهایی مسافرت کند، نفقه و حق قسمش ساقط نمی‌شود زیرا دلیلی بر سقوط نفقه و حق قسم وجود ندارد (طبرسی، ۱۴۱۰ق). با این وجود، قطب‌الدین راوندی در «فقه القرآن» در عین توجه به آیه ۳۴ سوره مبارکه نساء، که مبنای برخی فقها در لزوم اطاعت زن از شوهر در موارد مختلف از جمله خروج از منزل است، به بحث اذن خروج اشاره نکرده‌است چنان‌که ابن حمزه نیز به این مسئله نپرداخته‌است.

۳-۱. عصر پسا رکود (۶۰۰ تا ۱۲۶۰)

برخلاف دوره‌های پیشین که در روش‌های کلی اجتهاد نوعی یک‌نواختی دیده می‌شد، در این دوره روش‌های جدیدی در اجتهاد پدیدار شد (تبریزی، ۱۴۱۸ق). در این دوره اندیشه‌های جدید برخی فقها مانند ابن ادریس، نوید تحولی در پیوستار فقهی بود و نقد اندیشه‌های گذشتگان، ارائه استدلال‌های عمیق، تشکیل حکومت صفوی و استقرار حکومت فراگیر شیعه در ایران، نیازهای فقهی تازه‌ای در برابر فقه شیعه گشودند (غنی، ۱۳۹۲). از فقهای مطرح این دوره علامه حلبی، محقق حلبی، ابن ادریس، محقق کرکی، محقق اردبیلی، فخرالمحققین، شهید اول و شهید ثانی هستند. علامه در «قواعد الأحكام»، مسئله اذن خروج را ذیل مسقطات نفقه آورده و فرموده: «زمانی که زوجه نشوز کند نفقه‌اش

ساقط می‌شود». و یکی از موارد نشوز را، خروج زن بدون اجازه شوهر در امور غیر واجب می‌دانند (حلی، ۱۴۱۳ ق). محقق حلی در فروع تمکین می‌گوید: «چنانچه زن برای انجام حج واجب بدون اجازه شوهر مسافرت کند، نفقه‌اش ساقط نمی‌شود» (محقق حلی، ۱۴۰۸ ق). ابن ادریس در «السرائر»، اطاعت شوهر بر زن را واجب نمی‌داند و معتقد است: «اگر زن بخواهد به حج واجب برود شوهر حق ندارد مانع او شود و بهتر است که وی را در رفتن به حج همراهی کند و در صورتی که چنین نکند، زن می‌تواند با همراهی برخی مردان مورد اعتماد چنین کاری را انجام دهد» (ابن ادریس حلی، ۱۴۱۰ ق).

شهید اول نیز تنها به این مطلب اشاره کرده که صحت حج مستحبی مشروط به اجازه شوهر است (شهید اول، ۱۴۱۰ ق). شهید ثانی نیز، مسافرت زن برای انجام عمل واجب مانند حج واجب را موجب سقوط نفقه نمی‌داند، اما مسافرت استحبابی یا مباح را موجب سقوط نفقه می‌داند (شهید ثانی، ۱۴۱۳ ق). محقق اردبیلی می‌گوید زن مطلقه در دوران عده با اجازه همسر می‌تواند به حج استحبابی برود (اردبیلی، ۱۴۰۳ ق). محقق کرکی نیز اذن زوج را از شرایط صحت نذر حج می‌داند (کرکی، ۱۴۰۹ ق)، اما از فخرالمحققین فتوایی در مسئله اذن خروج به دست نیامد.

در دوره پسا رکود دو جریان قدرتمند اخباری‌گری و اصول‌گرایی پدید آمدند (تبریزی، ۱۴۱۸ ق). فقهای این دوره با رویکرد اخباری، مولی محمد مازندرانی، فاضل هندی، یوسف بحرانی، محمدباقر مجلسی، شیخ حر عاملی، شیخ بهائی، ملا محسن فیض کاشانی و محقق سبزواری و فقهای دیگر با رویکرد اصولی و حید بهبهانی، سید مهدی بحر العلوم، محمد مهدی نراقی، علی طباطبایی، شریف العلماء، شیخ جعفر کاشف الغطاء، میرزای قمی و صاحب جواهر هستند.

محقق سبزواری در «کفایه الأحکام» نوشته است حج واجب مشروط به اجازه شوهر نیست، اما در حج استحبابی اجازه شوهر لازم است (محقق سبزواری، ۱۴۲۳ ق). همچنین درباره نفقه معتقد است اگر زن با اجازه شوهر مسافرت کند نفقه‌اش ساقط نمی‌شود، اما اگر مسافرت بدون اذن شوهر باشد، در سفر غیر واجب نفقه‌اش ساقط می‌شود چون نشوز محقق شده است (محقق سبزواری، ۱۴۲۳ ق). بحرانی در باب طلاق، روایتی نقل می‌کند مبنی بر این که مطلقه در دوران عده نباید به حج برود و روایت را حمل بر حج استحبابی می‌کند (بحرانی، ۱۴۰۵ ق). شیخ حر عاملی در مقدمات نکاح و

همچنین در بخش اعتکاف، لزوم اذن شوهر برای خروج زن از منزل را یکی از مصادیق تمکین زن و از زمره حقوق مرد دانسته‌اند (عاملی، ۱۴۰۹ ق).

مولی محمد مازندرانی نیز در باب حج به لزوم اذن شوهر در حج مستحبی اشاره کرده و با استناد به روایات متعدد، منع شوهر از سفر را در حج واجب زن بی اعتبار می‌داند (محمدبن هادی، ۱۴۲۹ ق). ملامحسن فیض کاشانی ذیل عنوان «حج المرأة بدون اذن زوجها أو ذی محرم» اذن شوهر را در حج مستحبی لازم می‌داند، اما در جاهای دیگر به این مسئله نپرداخته است (کاشانی، بی تا، ج ۱، ص ۲۹۶). شیخ بهایی در «جامع عباسی» چنین آورده است: «هر گاه بر زن واجب شود، می‌تواند که بی رخصت شوهر به حج رود. اما حج سنتی بی رخصت شوهر نمی‌تواند کرد» (عاملی، ۱۴۲۹ ق). فاضل هندی نیز در «کشف اللثام» ضمن اشاره به لزوم اذن همسر در برخی احکام، به طور صریح به لزوم اذن خروج نپرداخته است.

سال‌های ۱۱۸۰ تا ۱۲۶۰ به دلیل ظهور فقهایی با رویکرد اصولی، بررسی فروع فقهی اهمیت به سزایی دارد. از جمله این فقها وحید بهبهانی است که دگرگونی‌های شگرفی در علم اصول و شیوه‌های استنباط احکام شرعی بوجود آورد. اما در هیچ یک از کتب ایشان، مسئله اذن خروج یافت نشد. مرحوم نجفی ذیل بحث فروع تمکین نوشته است: «در صورتی که زن با اجازه شوهر به مسافرت برود، نفقه‌اش ساقط نمی‌شود» (نجفی، ۱۴۰۴ ق). میرزای قمی ذیل باب اعتکاف به لزوم اذن شوهر به دلیل ولایت بر زن اشاره کرده و آن را شرط پنجم از شرایط اعتکاف می‌داند (گیلانی، ۱۴۱۷ ق). نراقی در باب حج، نکاتی در مورد حضور محرم همراه زن بیان می‌دارند، اما تصریحی در لزوم اذن شوهر ندارد (نراقی، ۱۴۲۵ ق). از سایر فقها همچون شریف العلماء، مرحوم کاشف الغطاء و سید مهدی بحر العلوم، در مسئله اذن خروج زن فتوایی به دست ما نرسیده است.

۴-۱. عصر ابداع فقهی (۱۲۶۰ تا ۱۴۱۸ هجری قمری)

این دوره تقریباً معاصر با شروع نفوذ اندیشه‌های مدرن در سبک زندگی مسلمانان، گسترش شهرنشینی در کشورهای اسلامی و پیرو آن حضور اجتماعی بیشتر زنان مسلمان است. این مسئله خصوصاً پس از پیروزی انقلاب اسلامی استفتانات جدیدی را دنبال داشته است. در پاسخ به این استفتانات در کنار فقه‌های سنتی، طیفی از فقها نیز به وجود می‌آیند که ذیل گفتمان دینی، ادبیاتی هم‌دلانه با افکار مدرن دارند. لذا آراء نماینده این طیف نیز مورد تحلیل قرار می‌گیرد. از میان فقه‌های این دوره، به

آراء شیخ انصاری به دلیل نوآوری‌های مهمی که در علم اصول داشت و آراء امام خمینی (ره) به دلیل تحولات عمیق اجتماعی در سده اخیر، توجه خاص به تأثیر عنصر زمان و مکان بر فقه و دیدگاه‌های خاص ایشان درباره حقوق زن اشاره خواهیم کرد. چنانکه دیدگاه فقہیان دیگر همچون خوئی، سیستانی، صافی گلپایگانی، مکارم شیرازی و صانعی را نیز در همین قسمت مورد بررسی قرار می‌دهیم.

شیخ انصاری تنها در دو مورد به مسئله لزوم اذن شوهر در خروج زن اشاره می‌کند. یکی در مورد عدم سقوط نفقه زنی که بدون اذن شوهر به سفر واجب می‌رود. مورد دوم هم می‌فرماید: «مستحب است مرد هنگام فوت والدین زن به او اجازه بیرون رفتن بدهد» (انصاری، ۱۴۱۵ ق). امام خمینی (ره) در دو مورد به مسئله خروج زن اشاره کرده است. در کتاب تحریرالوسیله آمده است: «اگر زن به اذن شوهر مسافرت کند (نفقه او) ساقط نمی‌شود خواه سفر واجب باشد یا مستحب یا مباح. همچنین اگر در واجب مضییقی مانند حج واجب، بدون اذن او بلکه با منع و نهی او هم سفر کند نفقه‌اش ساقط نمی‌شود. همچنین اگر زن از خانه‌اش بدون اذن او و لو برای غیر مسافرت تا چه رسد به اینکه برای سفر باشد بیرون رود نفقه ندارد؛ زیرا نشوزی که ساقط‌کننده نفقه است تحقق پیدا کرده است» (خمینی، ۱۴۲۵ ق). از سوی دیگر، از ایشان طی پاسخ به چندین استفتاء درباره شرکت در تظاهرات، فتوادادن این مشارکت نیازمند اذن همسر نیست (خمینی، ۱۳۶۶). نکته قابل تأمل در پاسخ به این استفتاءات، موکول کردن حکم نهایی به حسب حال اشخاص است. این فتوا حکمی ثانوی است که در برهه‌های حساسی مانند انتخابات یا راهپیمایی‌ها در جهت تثبیت حکومت اسلامی، بر اختیار شوهر در ممانعت از خروج زن، اولویت پیدا کرده است.

مرحوم خوئی، در دو باب فقهی به مسئله اذن خروج زن می‌پردازد. ابتدا در باب صلاة مسافر، سفر زن بدون اذن شوهر و حتی با نهی شوهر را از مصادیق سفر حرام نمی‌داند مگر اینکه موجب نشوز شده و با حق شوهر منافات داشته باشد. ایشان احتمال داده است روایات ناظر به حرمت خروج بدون اذن مربوط به خروج بدون بازگشت زن باشد و بر حرمت بیرون رفتن زن برای برآورده کردن نیازهای عرفی دلیلی نمی‌بیند. حتی در زمان غیبت زوج، صله رحم و زیارت امام حسین علیه السلام را نیز با رعایت سایر جهات، ممنوع نمی‌داند (خوئی، ۱۴۱۸ ق). ایشان در کتاب حج فتوای متفاوتی داشته و خارج شدن زن از منزل بدون اجازه شوهر را حرام دانسته و اجازه زن از شوهر برای خروج از منزل را واجب می‌داند و برای این حکم نیز به صحیحه محمدبن مسلم و علی بن جعفر که جواز خروج را مشروط به

اذن شوهر می‌کند مخصوصاً در صورتی که خروج با حق زوج منافات داشته باشد، استدلال می‌کند (خویی، ۱۴۱۸ ق) مرحوم تبریزی می‌فرماید: «اگر خروج زن از منزل برای یک ضرورت شرعی باشد، نیازی به اجازه شوهر نیست و در مورد حاجت عرفی، احتیاط آن است که اجازه بگیرد» (تبریزی، ۱۴۲۷ ق).

از میان فقهای حاضر، صافی و سیستانی خروج زن از منزل بدون اجازه شوهر را موجب نشوز می‌دانند (گلپایگانی، ۱۴۲۳ ق؛ سیستانی، ۱۴۱۷ ق). مکارم شیرازی و شبیری زنجانی فقهای هستند که به طور مفصل موضوع اذن خروج را مورد مذاقه قرار داده‌اند. شبیری در کتاب النکاح پس از نقد و بررسی ادله موجود و عدول از فتوای سابقشان معتقدند: «هر چند در رساله عملیه، مختار ما قبلاً موافق مرحوم آقای خویی در باب صلوة مسافر بود ولی نظر ما اخیراً عدم جواز خروج زوجه بدون موافقت زوج است ولو با خروج زوجه به حقوق دیگر زوج لطمه‌ای وارد نشود» (زنجانی، ۱۴۱۹ ق).

آیت الله خامنه‌ای ضمن اینکه عرصه فعالیت اجتماعی را از عرصه‌هایی می‌داند که در اسلام برای زن معین شده و به زنان اجازه ورود به آن داده شده است در انجام این فعالیت‌ها زنان را مانند مردان، مسئول می‌داند (بیانات در اجتماع بانوان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰).

مکارم شیرازی با توجه به پیامدهای اجتماعی و خانوادگی مسئله اذن خروج به تبیین جوانب مختلف این موضوع پرداخته و بعد از نقد و بررسی ادله، قائل به احتیاط واجب شده و مشخصاً پنج مورد استثناء بر لزوم اذن خروج ذکر می‌کنند: «۱. ضروریات زندگی، ۲. فعل واجبات مانند حج و ادای دیون و امانات و صلوة رحم و تحصیل علم واجب مانند عقاید، فروع فقهیه، مسائل اخلاقیه واجبه و... اگر در داخل منزل تحصیل این علوم ممکن نشد در این صورت نیز خروج از منزل لازم است، و هکذا اگر دور ماندن از مجالس دینی باعث نسیان و فراموشی و بی‌اعتنایی به دین شود، به خصوص در زمان ما که اگر زن‌ها از جمعه و جماعت منع شوند مانند بریده شدن از منبع فیض است و کم‌کم به فساد کشیده می‌شوند، ۳. خروج از منزل برای دفع عسر و حرج، ۴. شرط خروج در ضمن عقد، ۵. نهی زوج از باب اضرار» (شیرازی، ۱۴۲۴ ق). ایشان ضمن رد ادعاهای فمینیستی معتقدند: «ما اگر این استثنائات را کنار آن حکم کلی (عدم خروج از منزل بدون اذن) بگذاریم، دیگر جای اعتراضی نیست که اسلام طرفدار جامعه مرد سالار است؛ پس ما می‌گوییم زنان از خانه بدون اذن شوهر خارج نشوند ولی موارد متعددی را استثنا کرده و اجازه می‌دهیم» (شیرازی، ۱۴۲۴ ق).

شیخ یوسف صانعی که به خاطر فتواها و نگرش نوگرایانه به‌ویژه در مسائل مربوط به حقوق زنان شهرت خاص دارد در زمینه لزوم اجازه شوهر در خارج شدن زن از منزل معتقد است: «خروج زن بدون اجازه شوهر، منحصرأد صورتی که منافی شئون خانوادگی مرد باشد و یا به صورت اعتراض و بیرون رفتن از خانه، یا مزاحم حقوق واجب زوج باشد، حرام است و بیرون رفتن‌های دیگر، فی حد نفسه، حرام نیست» (صانعی، ۱۳۸۷).

۲- تحلیل و بررسی

با توجه به آنچه گذشت، می‌توان گفت علی‌رغم فضای مطالبه‌گرانه زنانه در دوران مدرن، مسئله لزوم اذن خروج از منزل عموماً از موضوعات چالش برانگیز و مورد ابتلاء در جوامع سنتی نبوده است. با بررسی فتاوی امامیه در مسئله لزوم اذن شوهر برای خروج زن، محورهای ذیل در تحلیل این مسئله استخراج شد:

۱-۲. تنقیح موضوع و توسعه مستثنیات همگام با زمینه‌های اجتماعی سیاسی جوامع مسلمین

چنانکه گذشت مسئله لزوم اذن شوهر برای خروج زن از منزل، به خصوص در کتب فقهی متقدم یکی از مسائل فرعی بوده در بحث مستثنیات اذن خروج، موارد نادری ذیل عنوان کلی عمل به واجبات، مطرح شده است. این در حالی است که ابهامات و سؤالات فراوانی ذیل این مسئله قابل طرح است. با توجه به مناصب مهم اجتماعی که بخشی از این فقیهان داشتند مانند قاضی القضاة بودن علامه حلی، رهبری دینی شیعه در حلب توسط ابن زهره یا امامت نماز جمعه توسط مجلسی اول، اگر خروج از منزل به عنوان یک مسئله اجتماعی برای این دوره‌ها مطرح بود، فقها با آن درگیر شده و به تفصیل بیشتری به آن می‌پرداختند. بنابراین، چنین مسئله‌ای عموماً از موضوعات چالش برانگیز و مورد ابتلاء در جوامع سنتی نبوده است. این در حالی است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی با سیل عظیم استفتانات در این زمینه مواجهیم که می‌تواند نشانگر آن باشد که خروج زن از منزل و مسائل فرعی مرتبط با آن با زمینه‌ها و شرایط اجتماعی رابطه تنگاتنگی دارد. به دنبال تشکیل حکومت اسلامی، افزایش امنیت لازم جهت حضور اجتماعی زنان، توسعه فضاهای اجتماعی سالم آموزشی و تفریحی و... مورد نیاز بانوان، تغییر مناسبات خانواده، ضرورت‌های شغلی و اقتصادی و از همه مهمتر ایفای

نقش برای تحکیم و بقای پایه‌های حکومت در جنبه‌های مختلف فروعات مسئله اذن خروج نیز رخ می‌کند.

۲-۲. اذن خروج و سبک زندگی زنان

بررسی کتب فقهی نشان می‌دهد اغلب فقها مسئله اذن خروج را یا ذیل باب اعتکاف و حج آورده‌اند و یا در باب نکاح لزوم استیذان را مطرح می‌کنند؛ به طوری که در برداشت ابتدایی چنین به ذهن می‌آید که شاید اجازه بیرون رفتن زن برای ساعات زیاد و قابل اعتنا مدنظر بوده است و البته احتمال دیگر آن است که شاید در جوامع کاملاً آن سنتی، خروج زن برای ساعات کوتاه و برای امور شخصی مثل رفتن به باشگاه ورزشی، کلاس و مانند اساساً موضوعیتی نداشت. زنان در جوامع سنتی به دلیل مشغله‌های زیاد خانگی دارای اوقات فراغت نبودند. به همین جهت، خارج شدن از خانه برای کوتاه مدت و به جهت امر شخصی، به مثابه یک مسئله مهم و مبتلا به، مورد توجه فقها قرار نمی‌گرفت. این در حالی است که یکی از ویژگی‌های جوامع مدرن فراغتی بودن آنها است. تغییر سبک زندگی کوچک شدن فضای خانه‌ها و کاهش زادآوری، در کنار افزایش اوقات فراغت زنان و امکانات متنوع موجود در جامعه به عنوان پیامدها و ویژگی‌های دنیای مدرن سبب شد لزوم استیذان زن از مرد برای خروج از منزل به یک مسئله فراروی فقه مطرح شود. در این میان نمی‌توان از گسترش افکار فمینیستی علیه اقتدار مرد در خانه تحت عنوان مبارزه با مردسالاری در راستای مسئله‌شدگی این موضوع نیز چشم‌پوشی کرد. بنابراین، فتاوی‌های مجمل و بدون قید فقها در مدل سبک زیست سنتی، شائبه چندانی پیرامون حکم ایجاد نمی‌کرد، اما در مدل زندگی مدرن در تنافی با اصل معاشرت به معروف تلقی شود.

۲-۳. تنقیح موضوع اذن خروج با توجه به احکام مرتبط

با وجود این که به نظری رسد موضوع روشن و استدلال فقهی بر پایه آن روشن است، تعلیق حکم نفقه بر اذن خروج موجب تردید در این موضوع می‌شود. فقها عدم توجه زن به لزوم استیذان از شوهر را از موارد نشوز و موجب سقوط نفقه می‌دانند، اما سقوط نفقه در یک بازه زمانی کوتاه، قابل تصور نیست. اگر زن بدون اذن شوهر از منزل خارج شود به محض بازگشت، موضوع نشوز از میان رفته و تنها حکم تکلیفی حرمت معصیت باقی می‌ماند. در نتیجه به نظمی رسد تفکیک میان خروج از منزل در کوتاه مدت و طولانی مدت، لازم بوده و پرداخت فقهای به آن لازم است. لذا با منقح شدن موضوع اذن

خروج و فروعات آن، احکامی مانند نفقه نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد و می‌تواند دارای فروعات جدیدی شود.

۴-۲. لزوم تبیین فقهی مبتنی بر جنسیت مسئله اذن خروج متناسب با الگوی حضور اجتماعی زنان

بازتاب شرایط اجتماعی در آرای حضرت امام (ره) مشاهده می‌شود تا جایی که ایشان حضور زنان در راهپیمایی‌ها، انتخابات و مانند آن را که بیشتر رنگ و بوی سیاسی دارند، بی‌نیاز از اذن همسر می‌دانند. در شرایطی هم حکم را به زنان در شرایط مختلف وابسته می‌کنند، اگرچه در باره این شرایط توضیحی ارائه نداده‌اند. نکته جالب توجه در استفتائات این مسئله، تعداد بسیار زیاد سؤالاتی است که در بحبوحه پیروزی انقلاب اسلامی توسط بانوان مشتاق به سازندگی کشور پرسیده شده است.^۱

حجم سؤالات اولاً نشان از مسئله‌بودگی این موضوع در آن برهه دارد و ثانیاً نمایانگر رشد اجتماعی-سیاسی زنان است که انقلاب را از آن خود دانسته و برای تحکیم پایه‌های حکومت اسلامی تمایل به شرکت در عرصه‌های اجتماعی داشتند. البته از تعداد قابل توجه آقایان سؤال‌کننده که گاه با لحن گلایه‌وار استفتاء کرده‌اند نیز می‌توان حدس زد که این مسئله یکی از چالش‌های زوجین مذهبی در آن زمان بوده است زیرا هنوز الگوی اسلامی جامعی برای حضور زن در عرصه اجتماع ارائه نشده بود و حال و هوای انقلابی آن روزها احتمال افراطی‌گری‌ها را در حوزه تشخیص فردی توسط بانوان قوت می‌بخشد. برای نمونه در سؤال ۱۰۷۰۳ آمده «بسمه تعالی خانم من که به خانه من آمدم... بزرگ شده تهران و خیلی معتقد نبود. با زحمت زیاد هدایتش کردم... ۵ ماه است خانم، زندگی را برایم حرام

^۱ حدود ۹۰ استفتاء در کتاب استفتائات حضرت امام خمینی (ره) صص ۲۹۹-۳۱۳ آمده است. برای نمونه صص ۳۱۰ و ۳۱۱ سؤال ۱۰۷۰۰ در تاریخ ۱۳۶۱/۴/۱۷ «بسمه تعالی پیشگاه قائد عظیم الشان و نایب الامام، دامت برکاته، سلام علیکم. اماما! قاندا! این جانب بانویی هستم ۲۷ ساله و کارمند آموزش و پرورش، دارای همسر و یک دختر ۲/۵ ساله، که همسر من نیز کارمند آموزش و پرورش می‌باشد. چندی قبل به دنبال دعوت ستاد جذب نیرو از کلیه داوطلبین اعزام به کردستان، در یک سمینار یک روزه شرکت کردم و تا حدودی به موقعیت حساس و نیاز مبرم استان کردستان به نیروهای فرهنگی - که تا حدودی بتوانند انقلاب فرهنگی را به مردم غم دیده و ماتم زده و اسیر دست گروهک های دمکرات، کومله و فدایی و منافقین انتقال دهند - پی بردم و در پایان سمینار، موافقت خود را جهت همکاری اعلام داشتم، به این امید که حتماً موافقت همسر را نیز می‌توانم جلب نمایم، و حتی در امتحانی که مدتی بعد از داوطلبین گرفته شد شرکت کردم؛ و لیکن بعد از آن، نه رئیس اداره آموزش و پرورش ناحیه حاضر شد با من مصاحبه کند - به بهانه این که فعلاً در اصفهان به شما نیاز بیشتری هست - و نه همسر من با رفتن موافقت نمود و من ماندم بر سر دوراهی که چه کنم؟ از یک طرف، نیاز کردستان و دعوت مکرر ستاد برای اعزام نیرو و ندای هل من ناصر یبصرنی شهیدان در خاک و خون غلظیده کردستان، و از طرف دیگر مخالفت همسر؛ و چون نتوانستم وظیفه را بشناسم، بنا بر این نهادم که مطلب را با شما در میان گذاشته تا هر گونه که شما تکلیف نمایید، همان گونه عمل نمایم. باشد که بدین وسیله خشنودی و رضایت الله و رستگاری دنیوی و اخروی خود را تأمین نمایم.

بسمه تعالی، اگر شوهر شما موافقت نکند و مسئول امور آموزش و پرورش دستوری در این باره صادر نکرده باشد، شما تکلیفی در رفتن به کردستان ندارید؛ بلکه با مخالفت شوهر جایز نیست.

کرده. آزادی زن در رژیم سابق اثر گذاشته بود. می‌گوییم این کار را نکن؛ می‌گوید: آزادم؛ پیغمبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌ورهبیر، آزادم کرده. برای کمک به جبهه، به کمیته می‌رود و به من نمی‌گوید و بچه کوچک در میان آب و آتش می‌ماند. من که مجبورم به سر کار بروم؛ می‌گوییم من اجازه‌ندادم بیرون بروی. جواب می‌گوید: تو شوهر من نیستی. آیا شرعاً جایز است بدون اجازه من — نسبت به عرایض فوق — بیرون بروی یا نه؟ لطفاً جواب را در ذیل نامه بفرمایید.

بسمه تعالی، زن بدون اجازه شوهر حق ندارد از منزل خارج شود».

لذا با توجه به چالش جریان‌های فمینیستی در این باره، تاب‌آوری فقها در مقابل فشار افکار عمومی که توسط رسانه‌ها تقویت می‌شود، نیازمند برخورداری از تنقیح موضوع، بازشناخت مستثنیات حکم، بازشناسی لوازم با توجه به خانواده احکام فقهی مرتبط و مبانی مستحکم است.

۵-۲. تأثیر تحولات شهری بر موضوع اذن خروج

یکی از مهمترین دگرگونی‌های کالبدی در شهرهای ایران تغییراتی بود که از زمان قاجار در بنای خانه‌ها ایجاد شد و تأثیرات عمیقی بر زندگی زنان گذاشت. یکی از مهمترین این تحولات کم‌شدن مساحت خانه‌ها و کاهش آمار ساکنین آنها است. درگذشته وسعت فضای منازل، تعداد افرادی که در یک خنله با هم زندگی می‌کردند، نزدیک‌بودن محل زندگی خویشاوندان و امکان تأمین اکثر نیازهای روزمره در خانه موجب می‌شد زنان احساس نیاز کمتری برای خروج از منزل احساس کنند و موارد ضرورت خروج از منزل به طوطبیعی کمتر پیش می‌آمد. چنانچه در منابع فقهی نیز این مسئله به‌عنوان یکی از فروع فقهی بیان شده و مصادیق آن عموماً منحصر در سفر حج، اعتکاف و نشوز زن به ترتیبی است که بدون اذن همسر از خانه بیرون رفته و قصد بازگشت ندارد. این درحالی‌است که در دنیای مدرن، عملاً امکان تأمین بسیاری نیازهای روحی و جسمی زن در خانه وجود ندارد. از طرف دیگر ارائه روزافزون امکانات خدماتی، آموزشی و تفریحی و مانند آن در شهر، زنان را مدام به بیرون از منزل فرامی‌خواند. در ادوار مختلف تاریخ، تغییر در بافت شهری هم به لحاظ کالبد و هم به لحاظ مناسبات اجتماعی باعث شده مسئله‌ای مانند لزوم اذن خروج زنان با تغییرات موضوعی مواجه‌شود و اندیشمندان اسلامی در دوره‌های مختلف مواضع متفاوت هرچند اندک، در مورد آن اتخاذکنند.

۳. بحث و نتیجه‌گیری

با بررسی فتاوی فقها در مسئله اذن خروج دیدیم که تا قبل از دوره چهارم، این مسئله همواره به شکل یک حکم فرعی مطرح می‌شده اما بعد از مواجهه فقها با مدرنیته و خصوصاً بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، تعداد استفتائات و فتاوا در این زمینه به‌نحو چشمگیری افزایش یافته که نشان‌دهنده ارتباط این حکم با شرایط اجتماعی دارد. درحقیقت تغییراتی که در این مسئله دیده شد با زمینه‌های اجتماعی جوامع مسلمین اعم از تغییر در سامانه کالبدی شهر ناظر به بعد مکان، و تحولات تاریخی اجتماعی ناظر به بعد زمان در ارتباط است و تغییرات در فتاوا هم‌زمان با نقاط عطف تغییرات اجتماعی بوده است. در زمینه تحول در سامانه مسکن شهری، از آنجاکه زنان بخش عمده ساعات خود را در خانه سپری می‌کنند، تغییربنای خانه‌ها تأثیرات عمیقی بر زندگی آنان گذاشت.

در زمینه تأثیر تغییرات اجتماعی نیز شاهد هستیم با تشکیل حکومت اسلامی، رویکردهای فقهی از فقه فردی به فقه اجتماعی و نیز فقه حکومتی متمایل شده به‌نحوی که حضور در برخی عرصه‌های اجتماعی به عنوان «فریضة اجتماعی» مطرح می‌شود. به‌عنوان نمونه رهبر معظم انقلاب در زمینه حضور زنان در عرصه علم‌آموزی که مستلزم خروج از منزل هم هست با اشاره به این نکته که امروزه علم‌آموزی هم فریضة شرعی و هم فریضة اجتماعی است، این تکلیف را بر زنان واجب‌تر از مردان می‌داند: «خانم‌ها موظفند که انواع و اقسام رشته‌های تخصصی پزشکی-مثل قلب و داخلی و اعصاب و... را دنبال کنند. این، فریضة است. امروز این تکلیف برای زن‌ها بیشتر از مردهاست؛... حقیقتاً امروز از آن روزهایی است که کسب علم فریضة شرعی است، علاوه بر اینکه فریضة اجتماعی هم هست» (کربلایی، ۱۳۹۳).

لازم به ذکر است تا قبل از قاجاریه بافت شهری و ساختار خانه‌ها عموماً وضعیت پایداری داشته‌اند، لذا حضور در شهر و دوگانه خانه-خیابان برای زن مسلمان و به تبع آن برای گفتمان دینی مسئله‌ساز نبوده اما با آغاز تحولات خانه و بافت شهری که هم‌زمان با ورود مدرنیته به ایران بوده است، دگرگونی‌های کالبدی شهرها و تاریخ-اجتماعی بر موضوع منزل و خروج از منزل تأثیر گذاشته و چنانکه گذشت بازتاب آن در نقاط عطف تغییرات اجتماعی در آراء فقها قابل مشاهده است.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این مطالعه تحت موازین اخلاقی انجام شده است.

حمایت مالی: مطالعه حاضر توسط سازمان یا فردی حمایت مالی نشده است.
سهم نویسندگان: در این مقاله نویسنده مسئول سمیه حاجی اسماعیلی و نویسنده اول فریبا علاموند نظارت علمی پژوهش و نویسنده دوم ریحانه کارپرور مسئولیت پژوهش، نگارش و ویرایش مقاله را به عهده داشتند.

تضاد منافع: این پژوهش به طور مستقیم یا غیرمستقیم با منافع شخص یا سازمانی تعارض ندارد.
تشکر و قدردانی: از همه ی عزیزانی که در نگارش مقاله حاضر یاری رساندند، قدردانی می شود.
دسترسی به داده‌ها: به دلیل نوع و روش پژوهش مورد استفاده، هیچ داده‌ای در طول این مطالعه تولید یا تجزیه و تحلیل نشد.

منابع

- اردبیلی، احمد بن محمد. (بی‌تا)، زبدة البیان فی احکام القرآن (چاپ اول). تهران، المكتبة الجعفریة لإحياء الآثار الجعفریة.
- اردبیلی، احمد بن محمد. (۱۴۰۳ق)، مجمع الفلندة و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان (ج ۶، چاپ اول). قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- بحرانی، آل‌عصفور، یوسف بن احمد بن ابراهیم. (۱۴۰۵ق). الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة (ج ۱۴، چاپ اول). قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- بغدادی، مفید، محمد بن محمد بن نعمان عکبری. (۱۴۱۳ق). أحكام النساء (چاپ اول). قم، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید (ره).
- تبریزی، جواد بن علی. (۱۴۲۷ق). صراط النجاة (للتبریزی) (ج ۶، چاپ اول). قم، دارالصدیقة الشهیة.
- تبریزی، جعفر سبحانی. (۱۴۱۸ق). موسوعة طبقات الفقهاء (ج ۲ مقدمه، چاپ اول). قم، موسسه امام صادق علیه السلام.
- ثمنی، لیلیا و نعیمی، طاهره سادات. (۱۳۹۸). ضرورت موافقت زوج برای خروج زوجه از کشور، نشریه مطالعات حقوق خصوصی، ۲ (۴۹)، ۲۳۹-۲۵۹ (لینک).
- حاتری، سیدعلی بن محمد طباطبایی. (۱۴۱۸ق). ریاض المسائل فی تحقیق الأحكام بالدلائل (ج ۱۲، چاپ اول). قم، موسسه آل‌البتیت علیهم السلام.
- حلبی، ابن زهره، حمزه بن علی حسینی. (۱۴۱۷ق). غنیه النزوع إلى علمي الأصول و الفروع (چاپ اول). قم، موسسه امام صادق (علیه السلام).
- حلی، ابن ادریس، محمد بن منصور بن احمد. (۱۴۱۰ق). السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی (ج ۱، چاپ دوم). قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- حلی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی. (۱۴۱۰ق). إرشاد الأذهان إلى أحكام الإيمان (ج ۲، چاپ اول). قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- حلی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی. (۱۴۱۳ق)، قواعد الأحكام فی معرفة الحلال و الحرام (ج ۳، چاپ اول). قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- حلی، محقق، نجم‌الدین جعفر بن حسن. (۱۴۰۸). شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام (ج ۲، چاپ دوم). قم، مؤسسه اسماعیلیان.

- خوبی، سیدابوالقاسم موسوی. (۱۴۱۸ق). موسوعة الإمام الخوئی (ج ۲۰ و ۲۶، چاپ اول). قم، مؤسسه احیاء آثار الإمام الخوئی (ره).
- دزفولی، مرتضی بن محمد امین انصاری. (۱۴۱۵ق). کتاب النکاح (چاپ اول). قم، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- زنجانی، سید موسی شبیری. (۱۴۱۹ق). کتاب نکاح (زنجانی) (ج ۲۴، چاپ اول). قم، مؤسسه پژوهشی رای پرداز.
- سبحانی تبریزی، جعفر و همکاران. (۱۴۱۸ق). موسوعه طبقات الفقهاء (ج ۲ مقدمه، چاپ اول). قم، مؤسسه الإمام الصادق (علیه السلام).
- سبزواری، محقق، محمدباقر بن محمد مؤمن. (۱۴۲۳ق). کفایة الأحکام (ج ۶ و ۷، چاپ اول). قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- سیستانی، سید علی حسینی. (۱۴۱۷ق). منهاج لصالحین (ج ۳، چاپ پنجم). قم، دفتر حضرت آیه الله سیستانی - شبیری، سید محمد جواد. (۱۳۶۸). ناگفته‌هایی از حیات شیخ مفید به استقبال هزاره مفید، (نشریه): نور علم، شماره ۳۳، صص ۱۳۳-۱۳۴.
- شیرازی، ناصر مکارم. (۱۴۲۴ق). کتاب النکاح (مکارم) (ج ۶، چاپ اول). قم، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام.
- صانعی، یوسف. (۱۳۸۷). مجمع المسائل استفتائات (ج ۲، چاپ دهم). قم، میثم تمار.
- طبرسی، امین الإسلام، فضل بن حسن. (۱۴۱۰ق). المؤتلف من المختلف بین أئمة السلف (ج ۲، چاپ اول). مشهد، مجمع البحوث الإسلامية.
- طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن. (۱۳۸۷ق). المبسوط فی فقه الإمامیه (ج ۴ و ۶، چاپ سوم). تهران، المكتبة المرتضویه لإحیاء الآثار الجعفریه.
- عاملی، حرّ، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة (ج ۲۰، چاپ اول). قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- عاملی، شهید اول، محمد بن مکی. (۱۴۱۰ق). اللمعة للدمشقیة فی فقه الإمامیه (چاپ اول). لبنان، للدار التراث الإسلامیه.
- عاملی، شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۴۱۳ق). مسالک الإیفام الی تنقیح شرائع الإسلام (ج ۸، چاپ اول). قم، مؤسسه المعارف الإسلامیه.
- عاملی، شیخ بهایی، بهاء الدین محمد بن حسین و ساوجب نظام بن حسین. (۱۴۲۹). جامع عباسی و تکمیل آن (چاپ اول). قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- عاملی، کرکی، محقق ثانی، علی بن حسین. (۱۴۱۴ق). جامع المقاصد فی شرح القواعد (ج ۳، چاپ دوم). قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- عمادالدین، امینه. (۱۳۹۶). واکاوی فقهی اذن زوج (چاپ اول). قم، انتشارات جامعه الزهراء سلام الله علیها.
- غنوی، امیر. (۱۳۹۲). درآمدی بر فقه اخلاق (چاپ اول). قم، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
- کاشانی، فیض، محمد محسن بن شاه مرتضی. (بی تا)، مفاتیح الشرایع (ج ۱، چاپ اول). قم: انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی.
- کربلایی، محسن. (۱۳۹۳). زن و بازیابی هویت حقیقی؛ گزیده بیانات حضرت لیت الله خامنه‌ای (چاپ دهم). تهران، انتشارات انقلاب اسلامی.
- گرچی، ابوالقاسم. (۱۳۸۵). تاریخ فقه و فقها (چاپ هشتم). تهران، انتشارات سمت.
- گلپایگانی، لطف الله صافی. (۱۴۲۳ق). فقه الحج (لصافی) (ج ۱، چاپ دوم). قم، مؤسسه حضرت معصومه سلام الله علیها.

- گیلانی، میرزای قمی، ابوالقاسم بن محمدحسن. (۱۴۱۷ق). غنائم الأيام فی مسائل الحلال و الحرام (ج ۶، چاپ اول). قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- مازندرانی، محمد بن هادی بن محمد صالح. (۱۴۲۹ق). شرح فروع الکافی (ج ۴، چاپ اول). قم، دارالحدیث للطباعة و النشر.
- موسوی خمینی، سید روح الله. (۱۴۲۵ق). تحریر الوسيلة، (مترجم: علی اسلامی). قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- موسوی خمینی، سید روح الله. (۱۴۲۲ق). استفتانات (چاپ پنجم). قم، انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- میرنظامی، خدیجه سادات. (۱۳۹۶)، اذن یا اجازه گرفتن از شوهر (محدوده و آثار آن در فقه و قانون گذاری مذاهب پنجگانه (چاپ اول). تهران، اوستای پارسیان.
- نجفی، زین العابدین. (۱۳۹۲)، خروج زن از منزل و اذن شوهر از منظر فقه امامیه، نشریه فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال چهل و پنجم، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، ۴۵ (۲)، ۱۰۳-۱۲۳. (لینک)
- نجفی، صاحب الجواهر، محمد حسن. (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام (چاپ هفتم). بیروت، دار إحياء التراث العربي.
- نراقی، مولی احمد بن محمد مهدی. (۱۴۲۵ق)، الحاشیه علی الروضه البهیة (لنراقی) (چاپ اول). قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

References

- Aamily, Horr, M. (1988). *Vasaal Al-Shi'a* (Vol. 20, first edition). Qom, Al-Bayt Institute, peace be upon them. (text in Arabic)
- Ameli, M. (1989). *Al-Loma' al-Damshaqiyah fi fiqh al-Imamiyah* (first edition). Lobnan, Al-Dar al-Turath al-Islamiya. (text in Arabic)
- Ameli, Z. (1992). *Masalek al-Ifham ala-Tangih Sharia al-eslam* (Vol. 8, 1st edition). Qom, Islamic Encyclopaedia Institute. (text in Arabic)
- Ameli, B. (2008). *Jame Abbasi and its completion* (first edition). Qom, Islamic publishing office affiliated with the community of teachers of the seminary of Qom. (text in Persian)
- Ameli, Kirki, A. (1993). *Jami al-Maqasid fi Sharh al-Qavaed* (Vol. 3, 2nd edition). Qom, Al-Al-Bayt Institute, peace be upon him. (text in Arabic)
- Ardebili, A. *Zobda al-bayan fi ahkam al-Qoran*. Tehran, *Al-maktaba aljaararieh le-ehyae al-athare al-jaafarieh*. (text in Arabic)
- Ardebili, A. (1989). *Majma al-faeda va al-borhan fi sharhe ershade al-azhan*. Qom: Islamic publishing office affiliated with Qom seminary community of teachers.. (text in Arabic)
- Bahrani, A. (1996). *Al-Hadaiq al-Nazarah fi ahkame al-Atrah al-Tahirah*. Qom, Islamic publishing office affiliated with the teachers' community of the seminary of Qom. (text in Arabic)
- Baghdadi, Mufid, M. (1992). *Hakam al-Nisa* (1st edition). Qom, Hazara World Congress, Sheikh Mufid. (text in Arabic)
- Dezfuli, M. (1994). *Kitab al-Nikah* (first edition). Qom, World Congress honoring Sheikh Azam Ansari. (text in Arabic)
- Emaduddin, A. (2016). *Jurisprudential analysis of marital consent* (first edition). Qom, Al-Zahra Society Publications, peace be upon them. (text in Persian)

- Ghanavi, A. (2012). *An introduction to moral jurisprudence* (first edition). Qom, Culture and Thought Research Institute. (text in Persian)
- Georgi, A. (2006). *History of jurisprudence and jurisprudence* (eighth edition). Tehran, Samit Publications. (text in Persian)
- Golpayegani, L. (2002). *Fiqh al-Hajj* (Lalsafi) (Vol. 1, second edition). Qom, Institute of Hazrat Masoumeh, peace be upon him. (text in Arabic)
- Gilani, A. (1996). *Qanaem al-ayyam fi masael al- halal va al- haraam* (Vol. 6, first edition). Qom, Islamic publishing office affiliated with the community of teachers of the seminary of Qom. (text in Arabic)
- Haeri, Tabatabai. S.A. (1997). *Riaz al-Masael fi tahqiq al-Ahkam be al-dalael* (Vol. 12, first edition). Qom, Al-Al-Bayt Institute, peace be upon him. (text in Arabic)
- Halabi, I.Z., Hosseini, H. (1996). *Ghaniy al-Nozua ela-Ilmi al-Usul va al-Faroo* (1st edition). Qom, Imam Sadiq Institute (peace be upon him). (text in Arabic)
- Helli, I. (1989). *Al-Sara'er al-Hawi le Tahrir al-Fatawi* (Vol. 1, second edition). Qom, Islamic publishing office affiliated with Qom seminary teachers community. (text in Arabic)
- Helli, A. (1989). *Irshad al-Azhan ela ahkam al-iman* (Vol. 2, first edition). Qom, Islamic publishing office affiliated with the community of teachers of the seminary of Qom. (text in Arabic)
- Helli, Mohaqeq, N. (1987). *Sharae al-eslam fi masael al-halal va alharam* (Vol. 2, 2nd edition). Qom, Ismailian Institute. (text in Arabic)
- Khoei, S.A. (1997). *Al-Imam al-Khoei encyclopedia* (Vol. 20 and 26, first edition). Qom, Institute for Revival of the Works of Imam al-Khoei (RA). (text in Arabic)
- Kashani Faiz, M. (NO). *Mafatih al-shareye*. Qom: Publications of Ayatollah Murashi Najafi Library. (text in Arabic)
- Karbalai, M. (2013). *Woman and recovery of true identity; Excerpts of Ayatollah Khamenei's statements* (10th edition). Tehran, Islamic Revolution Publishing. (text in Persian)
- Makarem shirazi, N. (2003). *Kitab al-Nikah (Makaram)* (Vol. 6, first edition). Qom, Publications of Imam Ali Bin Abi Talib School. (text in Persian)
- Mousavi Khomeini, S.R. (2004). *Tahrir al-vasilah*, (Translator: Ali Eslami). Qom, Islamic publishing office affiliated with the community of teachers of the seminary of Qom. (text in Persian)
- Mirnezami, K.S. (2016). *Getting permission from the husband (its scope and effects in jurisprudence and legislation of the five schools of thought* (first edition). Tehran, Avesta Parsian. (text in Persian)
- Najafi, Z. (2013). *The wife leaving the house and the husband's permission from the perspective of Imamiyya jurisprudence*, *Fiqh and Fundamentals of Islamic*. (text in Persian). (link)
- Samani, L.; Naeimi, T.S. (2018). Necessity of the husband's consent for the wife to leave the country, *Journal of Private Law Studies*, 2(49), 239-259 (text in Persian). (link)
- Sabzevari, Mohaqeq, B. (2002 AH). *Kefaya al-ahkam* (Vol. 1 and 2, first edition). Qom, Islamic publishing office affiliated with the teachers community of Qom seminary. (text in Arabic)
- Sistani, Seyed Ali Hosseini. (1996). *Minhaj Salehdin* (Vol. 3, 5th edition). Qom, office of Hazrat Ayatollah Sistani.-Shabiri. (1368). Unsaids stories from

- Sheikh Mofid's life, welcomed by Hazara Mofid, (Publisher): Noor Alam, No. 33, pp. 133-134(text in Persian)
- Saneyi, Y. (2007). *Majum al-Masal of Eftataat* (Vol. 2, 10th edition). Qom, Maysam Tamar. (text in Persian)
- Sobhani Tabrizi, J. (1997). *The encyclopedia of classes of jurisprudents* (Vol. 2 introduction, first edition). Qom, Imam al-Sadiq Institute (peace be upon him). (text in Persian)
- Tabrizi, J. (2006). *Sarat al-Najat* (Le alTabrizi) (Vol. 6, first edition). Qom, Dar al-Sadiqah al-Shahidah. (text in Arabic)
- Tabrizi, J. (1997). *Encyclopaedia of Tabaqat al-Fiqaha* (Vol. 2 Introduction, 1st Edition), Qom, Imam Sadiq Institute. (text in Persian)
- Tabarsi, F. (1989). *Al-Mu'atalif Men al-Makhfil bain AEmal-Salaf* (Vol. 2, 1st edition). Mashhad. (text in Arabic)
- Zanjani, S.M. (1998). *Book of marriage (Zanjani)* (Vol. 24, first edition). Qom, Rai Pardaz Research Institute. (text in Persian)

